

The volume consists of three parts: I. The Nineteenth Century: Shaping new technologies; II. After the Great War: Who Directs Technology? and III. Beyond The 1960s: Users Empowered? Topics include toys, housing, travel, food, recycling and many more. The idea of a history from below - where critical consumers and 'user movements' using, criticizing and transforming technology, are the important agents that shaped Europe - is more convincingly substantiated in some chapters (Poaching from Paris on fashion) than in others (Creating European Comfort on living conditions, housing and interiors) but overall it is well founded. Oldenziel and Hård put consumer agency center stage and by doing so they change our perspective on the history of Europe as well as our ideas about technology.

The influence of the US or better the interaction with the American way, especially after WW II, is another recurring theme. Despite the growing difference between Europe, often sober and practical, and the United States, land of abundance and commercialism, the importance of the United States is undeniable. Examples like the Barbie doll and blue jeans show that ideas and products that originated in Europe, took shape in the US and were then embraced and tweaked in Europe.

The volume gives an insightful view on the shaping of the European way of live and how it was influenced by its inhabitants, taking its examples from all corners of the continent. It provides a thorough background to an ongoing story: the current struggle of bicyclists in the City of London for instance echo's the clash between bicyclist and motorists in the 1930s that is discussed in the chapter *Bicycling & Driving Europe. Consumers, Tinkerers and Rebels* is an entertaining, beautifully illustrated volume that focuses on the people of Europe who used and innovated technology to their advantage and in doing so created a shared European culture.

Els Hiemstra-Kuperus
International Institute of Social History

Leen Roels, *Het tekort: Studies over de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in het Luikse kolenbekken vanaf het einde van de negentiende eeuw tot 1974* (Hilversum: Verloren, 2014) 280 p. ISBN 978-90-8704-428-2

Sedert de depressie van de jaren dertig werden de kleine en oude steenkolenmijnen in het Luikse steenkolenbekken steeds meer geconfronteerd met een tekort aan lokale arbeidskracht. De mijnen moesten na 1944 in toenemende mate een beroep doen op buitenlandse arbeiders waardoor er in de Luikse mijnen sedert begin jaren vijftig meer buitenlanders werkten dan Belgen. Alle steenkolenmijnen

kampten met het probleem dat de zware, gevaarlijke en vuile mijnarbeid weinig geliefd was, maar nergens moesten de mijneigenaren ' zozeer een beroep doen op buitenlandse arbeiders als in het Luikse steenkolenbekken.

Leen Roels heeft een origineel, fraai en helder proefschrift geschreven dat steunt op een nauwgezette analyse van uniek bronnenmateriaal. De vraag naar de oorzaken en de ontwikkeling van het tekort aan lokale arbeidskracht in het Luikse steenkolenbekken sedert het einde van de negentiende staat daarin centraal. Roels belicht in vijf deelstudies verschillende aspecten van dit tekort. In het eerste hoofdstuk staan de structurele ontwikkelingen en de geografische en demografische aspecten van de arbeidsmarkt in de Luikse mijnen centraal. In hoofdstuk 2 komt een lange tijd onderbelicht thema aan de orde: vrouwenarbeid in de mijnen. Vrouwenarbeid betekende vooral slepersarbeid: het duwen van de volle kolenwagens naar de schachten en het bovengronds selecteren van de kolen. Circa 2.500 vrouwen (ruim 6% van de personeelsbezetting) werkten aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in de Luikse mijnen. Pas in 1892 werd vrouwenarbeid in de mijnen in België verboden, later dan elders in Europa. Vrouwenarbeid kende een hoog verloop, vooral als gevolg van seizoensarbeid in de landbouw, en betrof alleen de meest eenvoudige, minder gevaarlijke werkzaamheden die vooral bovengronds werden verricht. De loonverschillen met mannen waren aanzienlijk en hebben er wellicht toe geleid dat mijnarbeid voor vrouwen steeds onaantrekkelijker werd. In de hoofdstukken 3 en 4 wordt de groei van het aandeel buitenlandse mijnwerkers verklaard en hoofdstuk 5 gaat dieper in op het verloop onder de mijnwerkers.

Het antwoord op de vraag waarom er zoveel buitenlanders in de Luikse mijnen werkten, is niet verrassend, maar dat was ook niet te verwachten. Mijnarbeid is en was weinig geliefd. Het Luikse bekken was geen uitzondering. Een enquête onder Franse industriearbeiders uit de jaren 1957-1959 toonde aan dat geen enkele beroepsgroep zo massaal negatief oordeelde over het eigen vak als mijnwerkers. Mijnarbeid werd minder als een beroep dan als een last beschouwd. De directies van de Duitse mijnen klaagden in 1960 dat vrijwel geen enkele schoolverlater in Duitsland nog mijnwerker wilde worden.⁵ Bij de oprichting van de Nederlandse Ondergrondse Vakscholen voor mijnwerkers in 1945 was een van de doelstellingen "de kweek van jongens die niet neerzien op hun dagelijkse arbeid als een noodzakelijk kwaad, doch met een zekere fierheid hun vakwerk en levensomstandigheden aanvaarden".⁶ Het bevorderen van fierheid om het levenslot te aanvaarden was evenwel een onbegonnen zaak, een illusie.

Scholing leek er meer op gericht de status van de mijnwerker te verhogen dan

5 Der Spiegel van 13 Juli 1960

6 Rob Wolf; <http://www.demijnen.nl/actueel/artikel/tussen-delft-en-nijmegen-de-ovs>

hem kennis bij te brengen over zijn vak, want dat leerde je vooral in de praktijk. Vakinhoudelijke competenties leken voor het werk nauwelijks vereist, het ging vooral om lichaamskracht: hoe gezonder en hoe sterker, hoe meer je verdiende. Vandaar dat de mogelijkheden om in het beroep carrière te maken ook zeer laag werden ingeschat. Zwart-wit gesteld maakte een mijnwerker een carrière in omgekeerde richting. De jonge, gezonde houwer bereikte vrijwel meteen zijn hoogste niveau, hoe ouder hij werd, hoe slechter hij meekon. Op zijn veertigste was hij feitelijk al afgeschreven; van hard werken in een mijn werd je eerder invalide en ging je eerder dood.

Een met name in de sociale geschiedenis van de Nederlandse mijnbouw onderbelicht aspect in Roels' studie is de kunstmatige beperking van het kindertal in mijnwerkersgezinnen teneinde de kinderen een betere toekomst buiten de mijnbouw te kunnen garanderen. Het accent dat in Nederlandse studies steeds ligt op de relatief hoge geboorteaantallen in de katholieke provincies ziet over het hoofd dat dit fenomeen ook in de Nederlandse mijnstreek manifest was. (hier zou een referentie die dit laatste staft gepast zijn)

Zoals de heldere analyse van Roels aantoont, bepaalde het aanbod van werkgelegenheid buiten de steenkolenindustrie in hoge mate in hoeverre op de lokale arbeidsmarkt voldoende arbeidskracht voor het gevaarlijke en ongezonde werk in de mijnen kon worden geworven. Zodra mijnwerkersgezinnen een zekere mate van welstand bereiken en het onderwijs of diversifiëring van werkgelegenheid kansen bieden om de mijn te ontvluchten, daalt het aanbod van arbeid uit de directe omgeving. Werkgevers trachten dan in toenemende mate arbeiders van elders aan te trekken. In het mijnbekken van Luik vormt de depressie van de jaren dertig deze cesuur. De ijzer- en staalindustrie, de bouwnijverheid en andere industrietakken bieden mijnwerkersgezinnen na de jaren dertig aantrekkelijkere arbeidsplaatsen dan de mijnbouw. De oude en kleine Luikse mijnen, die reeds sedert eind jaren dertig over hun hoogtepunt heen zijn en steeds minder kolen produceren, nemen bij de werving van mijnwerkers een veel zwakkere positie in dan de grotere en modernere Nederlandse mijnen die het zich in de Limburgse industriële monocultuur kunnen veroorloven lagere lonen en slechtere secundaire arbeidsvoorwaarden aan te bieden dan de verouderde Belgische mijnen. Het ging de buitenlandse mijnwerkers in de Luikse mijnen vanuit dat opzicht gezien niet slecht.

Loek Kreukels
Maastricht